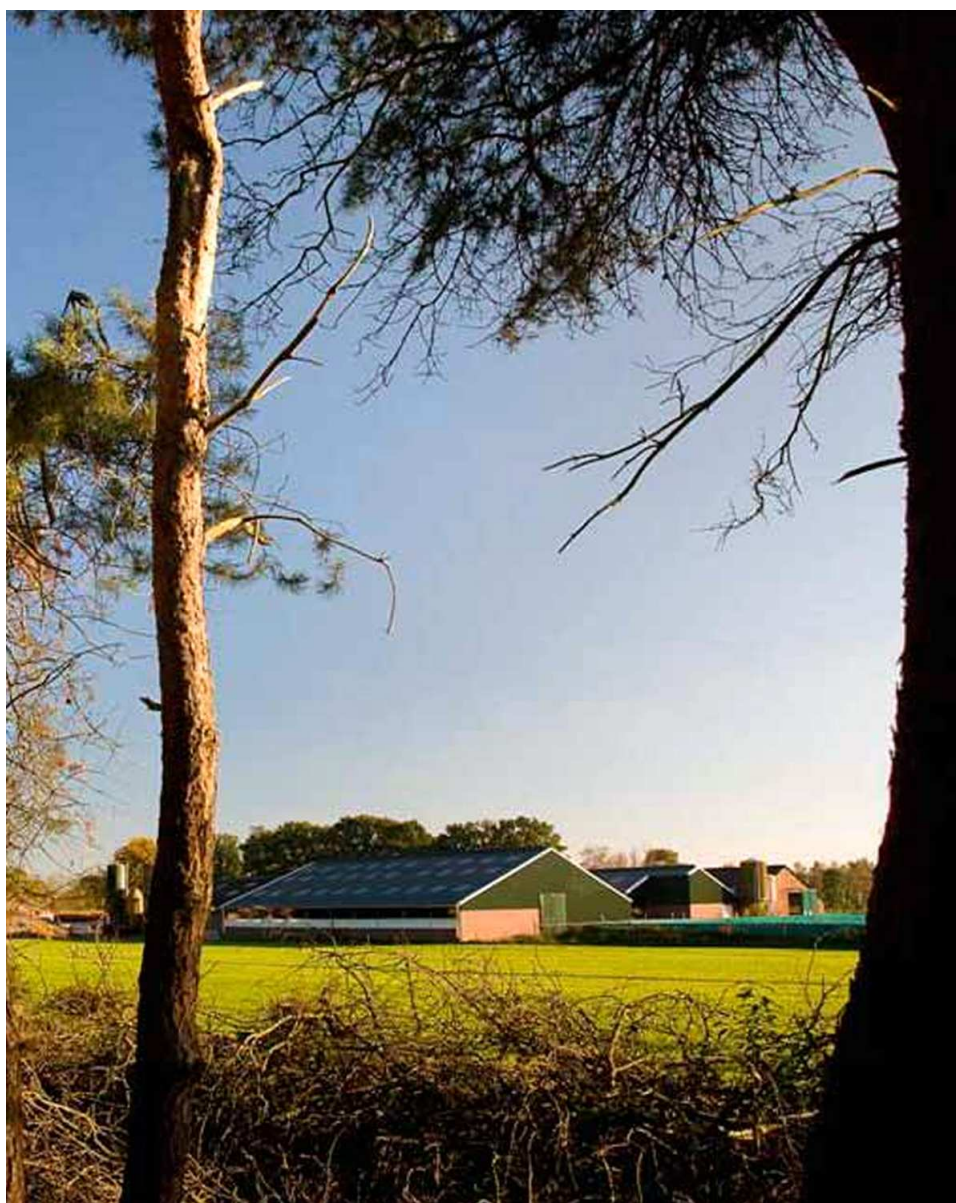

Dienst Landelijk Gebied
Ministerie van Economische Zaken

Oplegnotitie reikwijdte en detailniveau voor het plan-MER over de PAS

Datum 30 september 2013
Status Definitief

Colofon

Projectnaam	Oplegnotitie reikwijdte en detailniveau
Projectleider	Erik Doekes (DLG)
Contactpersoon	Erik Doekes (DLG) E.R.Doekes@dlg.nl T 06 - 52334037

Auteurs	DLG: Erik Doekes Tauw: Matthijs Nijboer
---------	--

Aantal blz incl. bijlagen	21
---------------------------	----

Opdrachtgevers	Ministerie van EZ en Ministerie van I&M
Contactpersoon opdrachtgever	Lysbeth van Brederode (EZ) l.r.vanbrederode@minez.nl 070) 7573856

Begeleidingsgroep opdracht: Lysbeth van Brederode (EZ), Moniek Overes (EZ), Lotte Grooten (EZ), Ingrid Klein (I&M), Ingrid Roelse (IPO) en Anya van Beek (IPO).

Inhoud

1 Inleiding—4

1.1 Hoofdpunten van het advies van de commissie MER—4

1.2 Inhoud oplegnotitie reikwijdte en detailniveau—5

2 Informatie die het MER moet bevatten en hoe gaan initiatiefnemers daarmee om—6

3 Zienswijzen—11

3.1 Zienswijzen thema PAS—11

3.2 Zienswijzen thema concept Notitie reikwijdte en detailniveau—14

4 Literatuurlijst—19

Bijlage 1. concept Notitie reikwijdte en detailniveau voor het plan-MER over de PAS—20

Bijlage 2 Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) Advies over reikwijdte en detailniveau van het milieueffectrapport—21

1 Inleiding

Ter voorbereiding op de besluitvorming over de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) wordt een plan-MER en een passende beoordeling gemaakt. Om aan te geven waar de plan-MER en passende beoordeling zich op richten is een concept Notitie reikwijdte en detailniveau opgesteld.

Deze concept Notitie reikwijdte en detailniveau, opgenomen in bijlage 1, is op 29 april 2013 gedurende 4 weken ter inzage gelegd met mogelijkheid van het indienen van zienswijzen. De Commissie voor de m.e.r. is om advies gevraagd.

Er zijn in totaal drie zienswijzen ingediend: door het Havenbedrijf Rotterdam, Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid en de Gelderse Natuur en Milieufederatie. De Commissie voor de m.e.r. heeft de zienswijzen van het Havenbedrijf Rotterdam en het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid bij haar advies betrokken, zie ook bijlage 2. De zienswijze van de Gelderse Natuur en Milieufederatie kon niet worden meegenomen omdat die buiten de termijn is binnengekomen. Naar aanleiding van de zienswijzen heeft het ministerie van EZ gesprekken gevoerd met het Havenbedrijf Rotterdam en de Gelderse Natuur en Milieufederatie. Met de Vlaamse overheid heeft het ministerie van EZ al contact over o.a. de PAS en de plan-MER.

Op 4 juni 2013 heeft de Commissie voor de m.e.r. haar advies over de concept Notitie reikwijdte en detailniveau, uitgebracht. Zie hiervoor bijlage 2.

1.1

Hoofdpunten van het advies van de commissie MER

De Commissie beschouwt de volgende punten als essentiële informatie in het milieueffectrapport (MER). Dat wil zeggen dat voor het meewegen van het milieubelang in de besluitvorming het MER in ieder geval onderstaande informatie moet bevatten:

- Geef aan welke ontwikkelingen te verwachten zijn als de PAS niet wordt vastgesteld. Dit geldt zowel voor de consequenties voor economische ontwikkelingen als voor de verschillende milieuaspecten. Hiermee kan het nut en de noodzaak voor een programmatische aanpak inzichtelijk worden gemaakt en wordt de referentiesituatie gevormd voor de effectbeoordeling van de PAS.
- Geef zo concreet mogelijk aan wat de PAS inhoudt en met welk instrumentarium men de doelen wil bereiken. Geef aan hoe de ontwikkelingsruimte wordt uitgegeven, hoe wordt omgegaan met onzekerheden en hoe monitoring plaatsvindt en hoe wordt bijgestuurd als de resultaten afwijken van de verwachtingen. Ga daarbij in op de aanbevelingen van de Commissie uit eerdere adviezen.
- De opzet van de alternatieven uit de concept-notitie reikwijdte en detailniveau biedt een goede aanzet om in het MER te onderbouwen welke aanvullende of andere mogelijkheden bestaan om de doelen van de PAS (in meer of mindere mate) te behalen. Werk deze verder uit in het MER zodat duidelijk wordt voor de besluitvorming wat er te kiezen valt.
- Geef op basis van de in het beoordelingskader genoemde milieuaspecten de milieugevolgen aan op een globaal detailniveau dat past bij een landelijk programma. Werk voor de Passende beoordeling minimaal een *worst case* uit van het voorkeursalternatief en vergelijk de effecten daarvan met de huidige feitelijke situatie.

- Maak voor de verschillende alternatieven inzichtelijk wat het doelbereik is en welke kosten en baten deze alternatieven opleveren zodat inzichtelijk wordt in hoeverre de investeringen opwegen tegen de verwachte opbrengsten.
- Geef voor elk alternatief aan binnen welke termijn verwacht wordt dat de stikstofdepositie voldoende gedaald is om geen beperking meer te zijn voor het realiseren van de instandhoudingsdoelstellingen.

Naast bovenstaande hoofdpunten adviseert de commissie voor de m.e.r. ook:

- ☞ Een zelfstandig leesbare samenvatting te maken. Besluitvormers en insprekers lezen in de eerste plaats de samenvatting van het MER. Daarom verdient dit onderdeel bijzondere aandacht. De samenvatting moet als zelfstandig document leesbaar zijn en een goede afspiegeling zijn van de inhoud van het MER.
- ☞ Zorgvuldigheid boven planning te laten gaan. Gezien de voorliggende opgave en het belang om tot een goed werkende en robuuste PAS te komen adviseert de Commissie om de zorgvuldigheid te laten prevaleren boven de planning.¹

De initiatiefnemers nemen de hoofdpunten van het advies van de Commissie voor de m.e.r. over. In voorliggende oplegnotitie wordt aangegeven hoe met de overige punten van het advies van de Commissie voor de m.e.r. wordt om gegaan.

1.2

Inhoud oplegnotitie reikwijdte en detailniveau

Deze oplegnotitie inclusief bijlagen en de concept Notitie reikwijdte en detailniveau voor het plan-MER over de PAS vormen de definitieve Notitie reikwijdte en detailniveau van de plan-MER.

¹ Zie ook de zienswijze van het Havenbedrijf Rotterdam waarin wordt aangegeven dat de planning erg ambitieus is.

2 Informatie die het MER moet bevatten en hoe gaan initiatiefnemers daarmee om

In dit hoofdstuk wordt in meer detail opgesomd welke informatie het MER moet bevatten. Zie hiervoor de kaders, in bijlage 2, uit het advies van de Commissie voor de m.er. Per kader wordt *cursief* aangegeven hoe de initiatiefnemers daarmee omgaan.

Achtergrond en probleemanalyse

Om de meerwaarde (nut en noodzaak) van de PAS in beeld te krijgen is het wenselijk om in beeld te brengen welke huidige mogelijkheden bestaan en waarin deze tekortschieten.

Momenteel maken de hoge depositieniveaus het voor stikstofemitterende activiteiten en projecten in en rond Natura 2000-gebieden moeilijk om een vergunning te verkrijgen, omdat in overbelaste gebieden een toename van stikstofdepositie niet zomaar is toegestaan. Hierdoor is voor stikstofemitterende bedrijven en projecten rond Natura 2000-gebieden een onduidelijke en onzekere situatie ontstaan. De impasse dreigt de vergunningverlening (Nb-wet), en het beheerplanproces te verlammen.

Bedrijven moeten omvangrijk onderzoek verrichten om aan te tonen dat er geen significant negatief effect zal optreden. Bovendien wordt de problematiek met stikstof met name sectoraal (of landbouw, of verkeer en vervoer of industrie) aangepakt. En hanteren provincies verschillende afwegingskaders voor stikstof. Zie ook het rapport van de Taskforce Trojan; Kamerstukken II, 30654, nr. 51 en het advies van de Adviesgroep Huys van 19 juni 2009).

Duurzame economische ontwikkeling

Geef aan welke vorm van sturing van duurzame economische ontwikkelingen wordt gehanteerd en geef de milieugevolgen aan (anders dan stikstofdepositie).

Doel van de PAS is verbetering van de natuurkwaliteit van Natura 2000-gebieden en tegelijkertijd het mogelijk maken van economische ontwikkeling. In de context van de PAS wordt met 'duurzame economische ontwikkeling' bedoeld dat het ook voor bedrijven in de buurt van Natura 2000-gebieden mogelijk blijft om uit te breiden en zo een concurrerende positie op de markt te houden, waarbij er voldoende inkomen wordt gegenereerd om de onderneming voort te zetten. Bedrijven die van de PAS zullen profiteren zijn bijvoorbeeld grondgebonden familiebedrijven met melkkoeien. De PAS is niet het beleidsinstrument om op duurzame (in de zin van milieuvriendelijke) bedrijfsvoering te sturen, maar geeft wel de mogelijkheid om dit te doen. Het is aan provincies om te bepalen of zij bij de verdeling van ontwikkelingsruimte voorrang willen geven aan milieuvriendelijke bedrijven. In de plan-MER zal dus niet worden bekeken of de ontwikkelingsruimte op een milieuvriendelijke manier wordt ingezet.

Natura 2000

De Commissie adviseert om in het MER de voorwaarden uit te werken die nodig zijn om de alternatieven te kunnen toetsen aan het doelbereik van de PAS:

- een zo kwantitatief mogelijke opgave van de minimaal gewenste randvoorwaarden. Er is voldoende wetenschappelijke kennis voorhanden om te bepalen wanneer voor verschillende soorten en habitattypen sprake is van de juiste randvoorwaarden;
- een tijdspad waarbinnen deze randvoorwaarden zullen worden gerealiseerd.

In de gebiedsanalyses van de PAS vindt zoveel mogelijk een kwantitatieve onderbouwing van minimaal gewenste randvoorwaarden plaats. Deze gebiedsanalyses zijn onderdeel van het programma PAS. In de gebiedsanalyses is per gebied ecologisch beoordeeld of gezien de te verwachten stikstofdepositie (inclusief depositieruimte/ontwikkelingsruimte) de natuurlijke kwaliteiten van het gebied niet worden aangetast. In het plan-MER is de gebiedsanalyse dan ook de input voor de passende beoordeling voor het aspect stikstof.

Referentie, de PAS en alternatieven

De Commissie adviseert de referentiesituatie nader te onderbouwen, waarbij aandacht geschonken wordt aan:

- De economische ontwikkeling met aansluiting op bestaande scenario's van het CPB en een gevoeligheidsanalyse op de uitkomsten;
- De huidige feitelijke situatie en de autonome ontwikkeling in de depositie van stikstof;
- Autonome ontwikkeling in instandhoudingsdoelstellingen, waarbij rekening gehouden wordt met het reguliere beheer en trendmatige veranderingen daarin.

De referentiesituatie is de feitelijk bestaande situatie op het moment van vaststelling van de PAS (op basis van de dan beschikbare kennis). De autonome ontwikkeling is de ontwikkeling op basis van vaststaand beleid (zonder PAS). Het exact voorspellen van de autonome ontwikkeling is complex, omdat deze van veel factoren afhankelijk is en lastig te voorspellen. In de plan-MER voor de PAS zullen deze inherente onzekerheden ondervangen worden door gevoeligheidsanalyses uit te voeren. In de plan-MER wordt de aannames voor de autonome ontwikkeling, het onderscheid tussen vaststaand beleid en aanvullend PAS-beleid uitgebreid beschreven.

Alternatieven

Maak in het MER per alternatief duidelijk hoeveel wordt ingezet op extra emissiereductie en hoeveel op herstelstrategieën.

Dit punt wordt meegenomen in plan-MER.

De opzet van de alternatieven uit de NRD biedt volgens de Commissie een goede aanzet om in het MER te onderbouwen welke aanvullende of andere mogelijkheden bestaan om de doelen van de PAS te behalen. De Commissie adviseert alvorens de feitelijke alternatieven samen te stellen, een groslijst op te stellen van alle mogelijke maatregelen. Beoordeel de maatregelen uit deze groslijst met een expliciet beoordelingskader op indicatieve wijze, waarbij onder meer potentiële emissiereductie en kosten als criteria worden gebruikt.

Dit punt wordt meegenomen in plan-MER.

Onzekerheden

Beschrijf in het MER de belangrijkste onzekerheden en onnauwkeurigheden en ga daarbij in ieder geval in op:

- Het verschil tussen de zekerheid van de daling² van de depositie door generieke maatregelen in vergelijking met de zekerheid van een toename bij de uitgifte van ontwikkelingsruimte. De effectiviteit en de termijn waarop generieke maatregelen resultaat geven bestaan uit voorspellingen en verwachtingen die in de praktijk nogal eens anders uitpakken. Daartegenover staat de zekerheid van de directe emissie- en depositietoename van een nieuwe activiteit.
- AERIUS suggereert een zeer hoge nauwkeurigheid van de berekende depositie op een detailniveau van 1 ha. Veel van de brongegevens en de daarbij gebruikte verspreidingsmodellen hebben echter een grote onzekerheid. De gepresenteerde nauwkeurigheid is daarmee onmogelijk te bereiken. Ook in de huidige praktijk worden berekeningen uitgevoerd die de depositie ten onrechte weergeven tot op 0,1 mol nauwkeurig en worden op basis van die getallen vergunningen verleend of geweigerd.

In de plan-MER zal worden beschreven hoe in de PAS wordt omgegaan met deze onvermijdbare onzekerheden en onnauwkeurigheden. Gewaakt moet worden voor onnodige detaillering of schijnzekerheden. Kenmerkend voor de PAS is immers dat deze voorziet in een degelijk monitoring en bijsturingssysteem, waardoor ingespeeld kan worden op nieuwe inzichten of onverwachte ontwikkelingen.

Monitoring

De Commissie adviseert hierbij alternatieve vormen van monitoring te onderzoeken. Hierbij kan worden gedacht aan:

- meer frequente monitoring van biotische parameters (bijvoorbeeld jaarlijks);
- monitoring van indicatorsoorten;
- monitoring van afgeleide parameters, zoals bodemchemische eigenschappen, hydrochemie of productiviteit.

Voor de PAS is een uitgebreid monitoringsprogramma ontwikkeld dat zoveel mogelijk gebaseerd is op bestaande monitoringsprogramma's. Het monitoren van indicatorsoorten maakt onderdeel uit van de PAS-monitoring, zie verder het monitoringsplan PAS op de PAS-website, pas.natura2000.nl.

Maatregelen achter de hand

Beschrijf in het MER wat de consequenties van de monitoringsresultaten zijn. De Commissie adviseert duidelijk te maken:

- welke maatregelen (de uitgifte van ontwikkelingsruimte, beheermaatregelen of extra emissiebeperkende maatregelen achter de hand beschikbaar zijn als mocht blijken dat de verwachte effectiviteit achter blijft bij de verwachtingen;
- hoe, met de resultaten van het monitoringsplan, extra maatregelen worden bepaald³;
- wie over de inzet van de maatregelen beslist en de financiële gevolgen draagt.

In de plan-MER zal aandacht besteed worden aan de werking van de monitoring en bijsturingssysteem van de PAS.

² Zie ook de zienswijze van het Havenbedrijf Rotterdam waarin de vraag wordt gesteld in hoeverre de depositiedaling zeker is en onder andere omdat de effectiviteit van beleid (nog) niet geborgd is.

³ Zie ook de zienswijze van het Havenbedrijf Rotterdam waarin wordt gevraagd aan te geven hoe de PAS omgaat met voortschrijdende kennis en inzichten.

Beoordelingskader milieugevolgen

Water en Bodem

- Beschrijf in het MER de te verwachten verdroging en/of vernatting van gebieden als gevolg van keuzes in de PAS. Maak daarbij een onderscheid tussen de gevolgen van de herstelmaatregelen en van nieuwe activiteiten die mogelijk worden gemaakt door de PAS.
- Geef ook aan wat de samenhang is met maatregelen uit de Kaderrichtlijn water en de sense of urgency gebieden. De staatssecretaris noemt in haar brief²⁴ van 4 februari jl. verschillende mogelijkheden voor het uitrijden van mest, waaronder injecteren in de bodem. Geef aan welke mogelijkheden bestaan en welke rol milieuarargumenten spelen bij de uiteindelijke keuze.
- Beschrijf in het MER de gevolgen van herstelstrategieën voor bodem en water. Het gaat hierbij zowel om gevolgen van beheermaatregelen, zoals plagen en aanpassing van de waterhuishouding, als emissiebeperkende maatregelen, bijvoorbeeld bij het toedienen van mest. Ga in op mogelijke effecten op bodemkwaliteit, hoogteligging (bodemdaling, geomorfologie), waterkwaliteit en (grond)waterhuishouding vernatting/verdroging).

De brede milieugevolgen van de uitvoering van de herstelmaatregelen zullen in de plan-MER in beeld gebracht worden. De effecten van nieuwe activiteiten die door de PAS mogelijk gemaakt worden alleen op het aspect stikstof onderzocht. Hiervoor is gekozen omdat:

1. *De PAS alleen de passende beoordeling geeft voor het aspect stikstof en overige projecteffecten nog apart inzichtelijk gemaakt moeten worden in de vergunningaanvraag.*
2. *Een groot deel van de ontwikkelingsruimte betreft activiteiten die onder segment 2 vallen, het is bij start van de PAS nog onduidelijk welke activiteiten dit betreft.*

Natuur

Onduidelijk is wat in par. 3.2.1 van de NRD wordt bedoeld met het beoordelingscriterium 'ecologische verscheidenheid'. Voorgesteld wordt om naast de effecten op soorten en habitats met een Natura 2000-instandhoudingsdoelstelling in relevante Natura 2000-gebieden ook in te gaan op effecten op:

- oppervlak en kwaliteit van natuurdoeltypen en doelsoorten in de EHS (zowel buiten Natura 2000-gebieden als binnen Natura 2000-gebieden maar niet vallend onder instandhoudingsdoelstellingen);
- beschermde en Rode Lijstsoorten binnen Natura 2000-gebieden (voor zover deze niet vallen onder instandhoudingsdoelstellingen);
- beschermde en Rode Lijstsoorten buiten Natura 2000-gebieden.

De gevolgen van de PAS (het weggeven van ontwikkelingsruimte en de uitvoering van de herstelmaatregelen) worden op een hoger abstractieniveau inzichtelijk gemaakt voor:

- *Andere Natura 2000-gebieden buiten PAS-kader (plan-MER en PB)*
- *Andere habitattypen in gebieden die meedoen in de PAS (plan-MER en PB)*
- *Beschermde natuurmonumenten, buiten Natura 2000 (plan-MER en PB)*
- *Flora en faunawet (Ffw) beschermde soorten (plan-MER)*
- *Bedreigde soorten (rode lijst soorten) (plan-MER)*
- *EHS, buiten Natura 2000-gebieden (plan-MER)*
- *Natura 2000-gebieden in buitenland (plan-MER en PB)*

⁴ Brief d.d. 4 februari 2013, Beantwoording Schriftelijk Overleg Natuur- en milieueffecten veehouderij inclusief PAS.

Landschap, cultuurhistorie en archeologie

Beschrijf in het MER de gevolgen van het weggeven van ontwikkelingsruimte op locaties met bijzondere, cultuurhistorische en archeologische waarden.

Zie het antwoord op Bodem en Water.

Energie en Biomassa

Beschrijf in het MER welke gevolgen de PAS kan hebben voor de emissie van broeikasgassen.

Dit punt wordt meegenomen in plan-MER.

Woon- en leefmilieu

Geef in het MER inzicht op fysische effecten als geluid- en geurhinder en verandering luchtkwaliteit, en voor gezondheid de kans op zoönoses. Doe dit overwegend kwalitatief.
Geef als voorbeeld één of meerdere representatief te achten verplaatsing(en) van een veehouderij gelegen op korte afstand van Natura 2000-gebied naar een locatie waar ontwikkelingsruimte beschikbaar is. Indien dit nabij een woonkern is, geef dan kwalitatief aan wat de effecten zijn op deze woonkern in relatie tot de stikstofdepositievermindering op dat Natura 2000-gebied. Gebruik voor het laatste AERIUS als rekenprogramma

In de plan-MER zal kwalitatief inzichtelijk gemaakt worden wat de effecten zijn van de PAS op luchtkwaliteit, gezondheid en de kans op zoönoses. Deze zullen door de ammoniakreductie van 10 Kton naar verwachting gunstig zijn. De PAS stuurt niet op bedrijfsverplaatsingen. Doel van de PAS is juist dat het ook voor bestaande bedrijven in de buurt van Natura 2000-gebieden mogelijk blijft om uit te breiden en zo een concurrerende positie op de markt te houden. Het ligt dan ook niet in de lijn der verwachting dat bovenstaande ontwikkeling plaats zal vinden. In de plan-MER zal dus niet worden bekeken wat de effecten zijn van bedrijfsverplaatsingen.

3 Zienswijzen

Er zijn zienswijzen ingediend door Havenbedrijf Rotterdam, Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid en de Gelderse Natuur en Milieufederatie. De zienswijzen van het Havenbedrijf Rotterdam en het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid heeft de Commissie voor de m.e.r. bij haar advies betrokken, zie ook bijlage 2. Met het Havenbedrijf Rotterdam en de Gelderse Natuur en Milieufederatie is door de initiatiefnemers een gesprek gevoerd. Met de Vlaamse overheid heeft het ministerie van Economische Zaken contact over o.a. de PAS en de plan-MER. De kanttekeningen, aandachtspunten, vragen en opmerkingen uit de zienswijzen en de reactie daarop van de initiatiefnemers worden in tabel 1 en tabel 2 samenvattend weergegeven. Tabel 1 heeft als thema: PAS. En tabel 2 heeft als thema: concept Notitie reikwijdte en detailniveau.

3.1 Zienswijzen thema PAS

Tabel 1: Thema PAS

Indiener	Samenvatting zienswijze	Reactie
1. Haven Bedrijf Rotterdam	1.1 Indiener is van mening dat niet zozeer de huidige depositieniveaus, als wel de historisch opgehoopte deposities, achterstallig onderhoud, medegebruik/exploitatie, bodemvastlegging en te weinig natuurlijke begrazing de oorzaak is van de matige tot slechte staat van instandhouding van veel betrokken habitats. Het is voor een juiste analyse van de problematiek en ook juridisch gezien van groot belang dat ogenschouwd wordt genomen dat de oorzaak daarvan niet eenzijdig bij toekomstige deposities wordt gelegd.	Kern van de PAS is door indieners voorgestane integrale benadering; inzet herstelmaatregelen zorgt voor verbetering natuurkwaliteit in door stikstofdepositie overbelaste gebieden. Door de natuur bestendiger tegen stikstofdepositie te maken blijven toekomstige deposities mogelijk (binnen de dalende stikstofdepositie)
	1.2 De PAS lijkt met name te gaan over het inzetten van maatregelen in de veehouderij, waarbij het lijkt dat eenvoudig een relatie wordt gelegd tussen emissiereducties en ontwikkelruimte. Indiener vraagt zich af hoe de PAS-sytematiek een goede eenduidige relatie kan leggen tussen de NO _x -emissies en de ontwikkelruimte en in hoeverre het mogelijk blijft om ook activiteiten buiten het kader van de PAS toe te staan.	De veronderstelling van de indiener dat er in de PAS een eenvoudige relatie wordt gelegd tussen emissiereductie in de landbouw en ontwikkelingsruimte is onvolledig. Ook de depositie behorend bij een economische groei van 2,5% is aangemerkt als ontwikkelingsruimte. Zie de NRD-notitie voor een toelichting op de berekening van ontwikkelingsruimte. De reductie van NO _x

		emissies dragen overigens in dezelfde mate bij aan de depositiedaling als de reductie van ammoniakemissies. - Activiteiten die tot extra stikstofdepositie op stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden leiden zullen een beroep moeten doen op de ontwikkelingsruimte uit de PAS ⁵ .
	1.3 Zowel uit de PAS als uit de NRD blijkt dat de systematiek van ontwikkelruimte nog onduidelijk is. Indiener wil duidelijkheid hierover.	In het concept PAS programma en in de NRD staat beschreven met welke methodiek de ontwikkelingsruimte berekend wordt. De exacte omvang per gebied wordt komende maanden berekend en op basis hiervan worden afspraken over de verdeling gemaakt.
	1.4 Indiener vraagt zich af de risico's zijn van het verschil tussen de feitelijk gebruikte en vergunde ruimte voor toekomstige gebruiksruimte, wanneer vergunde ruimte alsnog benut wordt.	Indien de ruimte op basis van de Nb-wet vergund is dan is er geen nieuwe vergunningaanvraag nodig. Indien het gaat om ruimte die op grond van de Wm vergund is dan kan een aanvullende toetsing en een beroep op ontwikkelingsruimte nodig zijn.
	1.5 Indiener verwijst naar punt 1.1. Als 'achterstallig' onderhoud zo snel mogelijk uitgevoerd wordt, is vergunningverlening in de meeste gevallen geen knelpunt.	De veronderstelling van de indiener dat problemen in de vergunningverlening alleen door achterstallig onderhoud veroorzaakt zijn is onjuist. Voor het behalen van een instandhoudingsdoelstelling is immers ook daling van de stikstofdepositie nodig. Realisatie van ISHD kan niet enkel en alleen door uitvoering 'achterstallig' onderhoud en het nemen van herstelmaatregelen.
	1.6 Indiener vraagt om het advies van de Raad van State op de DPAS in de PAS te verwerken.	Het advies van de Raad van State is door de initiatiefnemers verwerkt.

⁵ Tenzij de depositie onder de grenswaarde blijft, het Natura2000-gebied niet stikstofgevoelig is, of als er geen sprake is van een project of handeling.

	1.7 De genoemde planning, en de ter inzage legging ontwerp-PAS najaar 2013, is erg ambitieus. Gezien het belang bij een goed werkende en robuuste PAS in 2014, maken we ons zorgen over de zorgvuldigheid van dit proces. Indiener is daarom gaarne bereid om zijn kennis en ervaring die zij op dit gebied in het kader van de nieuwe havenbestemmingsplannen hebben opgedaan met initiatiefnemers te delen.	De initiatiefnemers hechten aan voortgang. Maar zullen dat niet ten koste laten gaan van een juridisch houdbare, goed werkende en robuuste PAS. Hierbij moet wel gewaakt worden voor onnodige detaillering of schijnzekerheden. Kenmerkend voor de PAS is immers dat deze voorziet in een degelijk monitoring en bijsturingssysteem, waardoor ingespeeld kan worden op nieuwe inzichten of onverwachte ontwikkelingen. Het eerste gesprek over de kennis en ervaring uitwisseling heeft reeds plaatsgevonden.
2.Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid	2.1 Indiener waardeert de PAS in Nederland, maar zal op projectniveau nog steeds advies opstellen op basis van de concrete dossiergegevens en mogelijke effecten op de Natura2000-gebieden in Vlaanderen.	Momenteel zijn Nederland en Vlaanderen in gesprek over afspraken over stikstof en Natura 2000, waarin dit punt aan de orde komt.
	2.2 Indiener is van mening dat de PAS-modellering en methodiek zich niet over de grens uitstrekt. Daarom is het kader waarmee Vlaanderen evalueert het Vlaamse kader.	- Zie reactie 2.1. - Met Vlaanderen vindt overleg plaats om de gewenste systematiek voor toetsing op Vlaams grondgebied te bespreken.
	2.3 Indiener vraagt zich af hoe zal worden vermeden dat de ontwikkelruimte zo wordt geconfigureerd dat Nederlandse activiteiten extra mogelijkheden krijgen, terwijl ontwikkelingen op bestaande activiteiten aan Vlaamse zijde per definitie als significant negatief worden beoordeeld. Zal een billijk deel van de ontwikkelruimte worden voorbehouden voor de Vlaamse bedrijven?	Hierover worden nog nadere afspraken gemaakt met de Vlaamse overheid.
	2.4 Indiener vraagt zich af in welke mate worden ook aan Vlaamse kant herstelmaatregelen door beheer in natuurgebieden meegerekend, want deze worden niet aangestuurd door de PAS? Het Agentschap zou het in alle geval op prijs stellen dat het model dermate kan uitgebreid worden zodat ook de situatie in Vlaanderen in de grensstreek meegenomen kan worden.	Herstelmaatregelen aan Vlaamse zijde worden niet opgenomen in de PAS, maar kunnen de vergunningverlening wel ondersteunen zeker aan Vlaamse zijde. Er wordt gewerkt aan een handelswijze voor buitenlandse gebieden.
	2.5 Wat betreft de herstelstrategieën stelt indiener de vraag of er waarborgen ingebouwd zijn zodat deze geen nadere impact zullen hebben op natuurwaarden aan de overkant van de grens.	Dit wordt onderzocht in de plan-MER.

	2.6 Indiener vraagt zich af of bedrijven met een maatschappelijke zetel in Nederland, maar met concrete activiteiten in Vlaanderen, ook worden meegenomen in de PAS?	Concrete activiteiten die in Vlaanderen plaatsvinden, zullen daar een vergunning aan moeten vragen. Dit moet verder uitgewerkt worden in de handelwijze voor buitenlandse gebieden.
3.Gelderse Natuur en Milieufederatie	3.1 Indiener is van mening dat een afname in stikstofbelasting in de ene sector mag niet leiden tot toepassing van een salderingsformule waarmee meer verstoring/verslechtering van een Natura2000 -gebied vanwege andere factoren in een andere sector wordt toegestaan (bijvoorbeeld extra betreding, extra geluid, areaalafname.) Appels en peren kunnen niet tegen elkaar worden uitgeruild.	De PAS beperkt zich tot een ecologische toets voor de stikstofdepositie. Overige versturende activiteiten zullen apart beoordeeld moeten worden. In de plan-MER worden wel de brede milieugevolgen van de PAS in beeld gebracht.

3.2

Zienswijzen thema concept Notitie reikwijdte en detailniveau

Tabel 2: Thema concept Notitie reikwijdte en detailniveau

Indiener	Samenvatting zienswijze	Reactie
1.Haven Bedrijf Rotterdam	1.1 In de NRD wordt samengevat gesteld dat wanneer blijkt dat de depositiedaling samen met de herstelstrategie onvoldoende is om achteruitgang van natuurkwaliteit te voorkomen extra depositie verminderde maatregelen nodig zijn, dan wel dat minder of geen depositieruimte beschikbaar is. Het omgekeerde zal dan ook wel het geval zijn: bij grotere depositiedalingen ontstaat meer depositieruimte en dus ontwikkelruimte. De PAS wordt daarmee een salderingsinstrument op nationaal niveau, gebaseerd op de veronderstelling dat sprake is van een eenduidige relatie tussen deposities en effecten. Indiener pleit om dit niet alleen vanuit depositie/ emissie te bekijken, maar breder (zie ook punt 1.1 thema PAS).	Doordat in de PAS uitgegaan wordt van een hoog economisch groeiscenario is de verwachting dat de daling van de stikstofdepositie in de meeste gebieden tot meevallers leiden. Dit maakt de PAS tot een robuust systeem. Deze ingecalculerde meevallers leiden niet tot meer ontwikkelingsruimte. De voorgestelde brede, integrale benadering is kenmerkend voor de PAS.
	1.2 Indiener stelt het volgende dat de passende beoordeling zal moeten aantonen of sprake kan/ mag zijn van een verschil in ontwikkeltempo (wat per activiteit en habitat kan verschillen) en of dat beperkend kan zijn voor maatschappelijke ontwikkelingen.	De stelling van de indiener is juist. De gebiedsanalyses waarop de passende beoordeling gebaseerd is, zullen dit onderbouwen.
	1.3 Indiener vraagt om de autonome ontwikkeling/ referentiesituatie goed en navolgbaar te definiëren.	De autonome ontwikkeling is de ontwikkeling op basis van vaststaand beleid (zonder PAS). Het exact voorspellen van de autonome ontwikkeling is complex, omdat deze van veel factoren afhankelijk is en lastig te voorspellen. In de plan-MER voor de PAS zullen deze inherente onzekerheden

		<p>ondervangen worden door gevoeligheidsanalyses uit te voeren. In de plan-MER worden de aannames voor de autonome ontwikkeling, het onderscheid tussen vaststaand beleid en aanvullend PAS-beleid uitgebreid beschreven.</p>
	<p>1.4 De indiener is van mening dat het 'projectdoel' oplossen vergunningenproblematiek bij veehouderijen te smal geformuleerd is. Bovendien is het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen (eveneens) een hoofddoel.</p>	<p>Het projectdoel is het oplossen van de vergunningenproblematiek voor alle stikstofemitterende activiteiten en projecten zoals landbouw, verkeer en industrie en het werken aan realisatie van de instandhoudingsdoelstellingen. Dit komt uitgebreid aan de orde in de plan-MER.</p>
	<p>1.5 Indiener ondersteunt de manier van omgaan met de alternatieven inclusief het doen van een gevoeligheidsanalyse. Met als opmerking dat de analyse echter ook betrekking zou moeten hebben op variaties in de daling van (het niet beïnvloedbare deel van) de achtergrondwaarden en de beheermaatregelen. Bij de inzet van maatregelen dient ook een afweging plaats te vinden tussen kosten van beheer en kosten van emissiereducties.</p>	<p>In de plan-MER zal een kwalitatieve gevoeligheidsanalyse gedaan worden op tegenvallende daling van de 'achtergronddepositie'. Voor de beheermaatregelen is het uitgangspunt dat de in de gebiedsanalyse opgenomen herstelmaatregelen volledig uitgevoerd worden. De kosten van herstelmaatregelen per gebied en de landelijke bronmaatregelen zullen in de plan-MER inzichtelijk gemaakt worden.</p>
	<p>1.6 Indiener wil verduidelijking over wat bedoeld wordt met dat er geen nieuwe passende beoordelingen uitgevoerd worden op gebiedsniveau, omdat deze al zijn uitgevoerd in de gebiedsanalyses.</p>	<p>In de gebiedsanalyse vindt de ecologische toets plaats. Hierbij wordt aangegeven of gezien de verwachte depositiedaling (inclusief ontwikkelingsruimte) en de herstelmaatregelen behoud en uitbreiding van de ISHD niet is uitgesloten. Hiermee wordt een onderbouwing geleverd dat, ondanks het uitdelen van ontwikkelingsruimte, de natuurlijke kenmerken van Natura 2000-gebieden waarop stikstof neerslaat niet worden aangetast. Hiermee is de gebiedsanalyse in principe de stikstofparagraaf van een passende beoordeling.</p>

	1.7 Indiener geeft aan dat volgens jurisprudentie mogelijke effecten in buitenlandse Natura2000-gebieden passend beoordeeld moeten worden, met inbegrip van cumulatie. In het MER zullen overigens alle grensoverschrijdende effecten, dus ook de effecten op buitenlandse natuurgebieden buiten Natura 2000 beschreven moeten worden.	In zoverre relevant, maken deze grensoverschrijdende effecten onderdeel uit van het milieuonderzoek. De milieueffecten worden ook voor het buitenland onderzocht. Een passende beoordeling is enkel nodig voor Natura 2000-gebieden (voor zover relevant gezien het te verwachten effect).
	1.8 Indiener is van mening dat bij de opsomming van de in de plan-m.e.r. te beschouwen effecten ontbreken de beperkende gevolgen voor de diverse maatschappelijke sectoren. Deze dienen in de plan-MER beschreven te worden.	De beperkende gevolgen voor maatschappelijke sectoren blijken uit de probleemomschrijving, maar maken geen deel uit van het milieuonderzoek.
	1.9 Indiener wil inzichtelijk hebben dat de plan-MER globaal van aard is en de passende beoordeling meer in detail.	Dat zal duidelijk worden in het plan-MER rapport doordat de analyses voor de passende beoordeling gedetailleerder zijn.
	1.10 Indiener wil inzichtelijk hebben welke effecten op natuur beoordeeld gaan worden.	Deze effecten zullen worden beschreven in het plan-MER rapport.
	1.11 De genoemde planning, en de ter inzage legging van de plan-MER najaar 2013, is erg ambitieus. Gezien het belang bij een goed werkende en robuuste PAS in 2014, maken we ons zorgen over de zorgvuldigheid van dit proces. Indiener is daarom gaarne bereid om zijn kennis en ervaring die zij op dit gebied in het kader van de nieuwe havenbestemmingsplannen hebben opgedaan met de initiatiefnemers te delen.	Zie antwoord bij 1.7 thema PAS.
2. Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid	2.1 Indiener vindt dat in de MER aangetoond dient te worden wat de vrijgekomen depositieruimte in Nederland betekent voor de stikstofbelasting in Vlaanderen en wat de impact is van het terug invullen van die vrijgekomen milieugebruiksruimte.	Dit zal berekend worden in de plan-MER. Overigens neemt de ammoniakuitstoot van Nederland door de PAS met ca. 10 Kton af. Dit zal ook voor de meeste Vlaamse gebieden gunstig uitpakken. of: Doordat de ammoniakuitstoot zal afnemen zal dit voor de meeste Vlaamse gebieden gunstig uitpakken.
	2.2 Indiener is van mening dat de plan-MER een inschatting dient te maken van de evolutie van de uitstoot aan stikstof aan de Vlaamse kant. Hier stelt zich dan de vraag welke veronderstellingen hierbij zijn aangenomen. Het moet duidelijk zijn dat deze aannames Vlaanderen op geen enkele wijze binden.	De aannames zijn gebaseerd op internationaal afspraken, zoals vastgelegd in het Gothenburgprotocol en de NEC-richtlijn.
	2.3 Inzake de afbakening van de reikwijdte van de plan-MER, steunt indiener de aanpak, zoals beschreven op pagina 20 in rubriek 2.6. Dit doet	Uitgangspunt is om de effecten op Vlaamse gebieden op eenzelfde wijze te berekenen

	<p>echter meteen vragen rijzen over welke beoordelingskaders gebruikt worden voor evaluatie van de impact op Vlaamse Natura2000-gebieden en hoe de mogelijke effecten in kaart worden gebracht. Indiener wil hier aan meewerken zodat de plan-MER kan aansluiten bij het beleid in Vlaanderen.</p>	<p>als voor Nederlandse gebieden. Voor de beoordelingsaspecten vindt momenteel overleg plaats met Vlaanderen en zal het Vlaamse kader betrokken worden. Er wordt gewerkt aan een handelswijze voor buitenlandse gebieden.</p>
	<p>2.4 Indiener verwijst naar dezelfde rubriek op pagina 20, waarin de stelling is dat de plan-MER ook andere natuur naast de Natura2000-gebieden zal beschouwen, te verdedigen (zie laatste zin van tweede alinea). Maar in tabel 2.1 staat dan weer dat effecten buiten Natura 2000-gebieden, alleen in Nederland bekeken wordt. Ook hier is uitbreiding tot over de landsgrenzen aan te bevelen, maar vereist afstemming en samenwerking met de bevoegde autoriteiten aan weerszijden van de grens teneinde tot een zinvolle invulling en definiëring te komen.</p>	<p>De milieueffecten van de PAS worden in de plan-MER ook voor het buitenland bekeken.</p>
	<p>2.5 Indiener vindt dat de voorgestelde alternatieven logisch en goed zijn gekozen. Indiener stelt de vraag in hoeverre de economische context als drijvende kracht voor maatschappelijke activiteiten realistisch kan doorwerken in verschillende scenario's, meer in bijzonder de alternatieven 3A en 4A.</p>	<p>Alternatief 3a en 4a moeten gezien worden als een methode om tot realistische milieuvriendelijkere alternatieven te komen (3b en 4b)</p>
3. Gelderse Natuur en Milieufederatie	<p>3.1 Indiener is van mening dat het uitgangspunt van de plan-MER toets zal moeten zijn dat per saldo binnen 18 jaar de belasting van stikstof op de verschillende Natura 2000-gebieden gedaald is tot een niveau beneden de kritische drempelwaarden van de te onderscheiden habitattypen.</p>	<p>Een dergelijke forse daling van de stikstofdepositie in 18 jaar is momenteel economisch, maatschappelijk en politiek onhaalbaar. Dit is ook niet voorgeschreven in de Habitatrichtlijn. Charme van de PAS is dat door de inzet van herstelmaatregelen ook in overbelaste natuurgebieden het behoud en verbeteropgaven gerealiseerd kunnen worden.</p>
	<p>3.2 Indiener is van mening dat in de plan-MER ook rekening moeten worden gehouden met uitbreidingsdoelstellingen van de verschillende habitattypen. Dat wil zeggen dat ook op locaties waar nu ook nog geen of minder kritische habitattypen te vinden zijn, ook de depositie aanmerkelijk omlaag zal moeten gaan om ter plaatse eventuele uitbreiding van een kritisch habitatype mogelijk te maken. Het gaat immers om de goede staat van instandhouding van habitats en leefgebieden. Hierbij gelden ook uitbreidingsdoelstellingen.</p>	<p>Bij de beoordeling in de gebiedsanalyse is het onderscheid tussen type gebieden (1a, 1b en 2) ook rekening gehouden met de uitbreidingsdoelstellingen.</p>
	<p>3.3 Indiener vindt dat bij de plan-MER rekening gehouden zal moeten worden met het principe van communicerende vaten. Dat wil zeggen dat wanneer aan een sector met betrekking tot stikstof</p>	<p>De PAS beperkt zich tot een ecologische toets voor de stikstofdepositie. Overige versturende activiteiten zullen</p>

	<p>uitbreidingsruimte wordt geboden dit direct zijn weerslag zal hebben op de toename van andere verstoringsfactoren die de instandhoudingsdoelstellingen negatief kunnen beïnvloeden: geluid, verkeer, versnippering, verstening, verdroging, betreding door recreatie, etc. Voor indiener is niet duidelijk hoe dit nu plaats zal krijgen in de plan-MER.</p>	<p>apart beoordeeld moeten worden bij de projecttoetsing. Deze factoren worden niet meegenomen in de plan-MER. Wel worden de brede milieugevolgen van de PAS (weggeven ontwikkelingsruimte en uitvoering herstelmaatregelen) in beeld gebracht.</p>
	<p>3.4 Indiener is van mening dat de plan-MER ook nadrukkelijk aandacht zal moeten besteden aan de cumulatietoets bij toepassing van de PAS en de gevolgen voor de instandhoudingsdoelstellingen. Te meer ook daar de cumulatie van de verstoringsfactoren en verslechteringsfactoren afkomstig van één of meerdere plannen/projecten (combinatie) extra kunnen bijdragen aan de ondermijning van de natuurkwaliteit. Nadrukkelijk wijst indiener op de verantwoordelijkheid te voorkomen dat zogenaamde mitigatie niet gebruikt wordt om de ADC criteria te ontlopen.</p>	<p>Overige factoren dan stikstofdepositie moeten beoordeeld worden bij de projecttoetsing. Hierbij dienen ook mogelijke cumulatie effecten in ogenschouw genomen te worden.</p>
	<p>3.5. Indiener geeft aan dat aandacht nodig is voor een instrumentarium dat monitort en tijdig ingrijpt wanneer duidelijk is dat de beoogde doelstellingen niet binnen de gestelde tijdstermijnen worden gehaald. Ook bij het optreden van onverwachte (nieuwe) invloeden. Indiener verwacht dat de plan-MER toetst of is voorzien in een dergelijk instrumentarium.</p>	<p>Het Monitoringsplan PAS is gereed en beschikbaar op de website www.Natura2000/PAS. De afspraken over bijsturing maken onderdeel uit van het PAS programma.</p>
	<p>3.6 Indiener doet een voorstel: Gelet op het feit dat naast landbouw, het verkeer voor een belangrijk aandeel verantwoordelijk is, stelt indiener ter toetsing in de plan-MER het volgende voor als toe te voegen bij de verschillende ontwikkelingsalternatieven (varianten) of als afzonderlijk alternatief:</p> <ul style="list-style-type: none"> -beperking van de verkeerssnelheid tot 100 km/u op alle snelwegen in Nederland; -beperking van de verkeerssnelheid tot 100 km op snelwegen in een straal van 3 kilometer rond Natura2000 gebieden. 	<p>Het effect van snelheidsverlaging tot 100 km/u op alle snelwegen zal doorgerekend worden. Vervolgens zal beoordeeld worden of deze verkeersmaatregel kosteneffectief is in relatie tot andere maatregelen. Alleen kosteneffectieve en realistische maatregelen worden uiteindelijk meegenomen in de alternatiefontwikkeling.</p>

4 Literatuurlijst

1. Doekes, E.R., Nijboer, M.H., ea, *Notitie reikwijdte en detailniveau voor het plan-MER over de PAS, Een integraal milieukundig onderzoek naar de milieueffecten van de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) Concept*, Dienst Landelijk Gebied, Zwolle, 8 april 2013.
2. Commissie voor de milieueffectrapportage, *Advies over de reikwijdte en detailniveau van het milieueffectrapport Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) rapportnummer 2753-70*, Commissie voor de milieueffectrapportage, Utrecht, 4 juni 2013.
3. Verbeek, C.M., Van Pul, W.A.J., Slangen, H.J.A., e.a., *Monitoringsplan Programmatische Aanpak Stikstof – op hoofdlijnen*, AGNL, DLG, RIVM, 2 april 2012.
4. Havenbedrijf Rotterdam, *Zienswijze concept-Reikwijdte en detailniveau plan-MER en passende beoordeling PAS*, Rottersam, 27 mei 2013.
5. Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse overheid, *Kennisgeving uitvoering van de milieueffectrapportage voor de Programmatische Aanpak Stikstof en terinzagelegging conceptnotitie Reikwijdte en Detailniveau*, Brussel, 27 mei 2013.
6. Gelderse Natuur en Milieufederatie, *Zienswijze Reikwijdte & Detailniveau plan-MER PAS*, Arnhem, 30 mei 2013.

Bijlage 1. concept Notitie reikwijdte en detailniveau voor het plan-MER over de PAS

<http://www.commissiemer.nl/docs/mer/p27/p2753/2753-027notrw.pdf>

Bijlage 2 Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) Advies over reikwijdte en detailniveau van het milieueffectrapport

<http://www.commissiemer.nl/docs/mer/p27/p2753/a2753rd.pdf>